

Originea condițional-optativului românesc în concepția lui Alexandru Philippide

Carmen-Gabriela PAMFIL
Elena DĂNILĂ

Keys-words: *Romanian's conditional auxiliary verb, A. Philippide, «volēre»*

1. Lucrarea *Originea condițional-optativului românesc în concepția lui A. Philippide* constituie un fragment dintr-un studiu amplu, în curs de elaborare, care tratează monografic evoluția latinescului popular **volēre* (= clas. *volo, velle, volui*) pe terenul limbii române.

În acest studiu sunt valorificate rezultatele cercetărilor întreprinse, în vederea redactării articolului *vrea* din *Dicționarul limbii române* al Academiei, de Carmen-Gabriela Pamfil, Ioan Oprea și Elena Dănilă (antrenată în etapa de finalizare). În analiza faptelor de limbă, atât în *Dicționarul limbii române* (DLR 2005), cât, mai ales, în studiul pomenit, autoarele urmează concepția lui A. Philippide, adoptată ulterior și de alți lingviști, în special, de reprezentanții Școlii lingvistice ieșene.

2. Vă propunem câteva succinte observații preliminare, numai aparent colaterale, menite să clarifice o primă și importantă problemă.

Perspectiva istorică a cercetării a făcut posibilă, mai întâi, abandonarea unei prejudecăți (credem noi), cultivate în secolul trecut (începând cu L. Șăineanu), constând în ideea că româna ar avea două verbe cu exact același semantism: unul, *vrea* < lat. pop. **volēre* și, altul, *voi* < sl. *voliti*¹.

Simpla prezentare a paradigmei verbului românesc *vrea* la indicativ prezent, atestată în textele vechi românești², înlesnește înțelegerea faptului că respectivele forme provin din evoluția fonetică a lat. **volēre* și nu presupun o filiație dintr-un sl. *voliti*.

Iată cum explica Philippide studenților săi devenirea formelor vechi *voïū, vei, va, vom, veți, vor*:

¹ De-a lungul vremii au fost propuse și unele soluții etimologice de compromis. Așa, de pildă, în DEX și în MDA, verbele *vrea* și *voi* constituie două articole separate, deși a fost adoptată etimologia lui I.–A. Candrea, care, însă, nu tratează separat cele două verbe (vezi CADE, s. v. *vrea*).

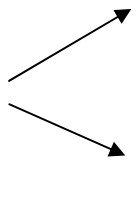
² Am extras din *Dicționarul limbii române* al Academiei, s. v. *vrea*, câteva contexte în care se regăsesc formele vechi de indicativ prezent: (pers. 1 sg.) *Giudețu eu acelora nu voui se fu*. COD. VOR.² 1¹/7; (pers. 2 sg.) *Hie ție cum veri*. VARLAAM, C. 250. *Tu vei să te botez eu?* ANTIM, O. 67; (pers. 3 sg.) *Va împăratul cu ochii să privească*. M. COSTIN, O. 297. *Nebunește Dumnezeu norodul pre carele va să-l piarză*. C. CANTACUZINO, CM I, 63; (pers. 1 pl.) *Altora să fim și noi, cum văm alții cătră noi să fie*. CORESI, EV. 340. *Noi vom să știm și să fim de față*. BUDAI-DELEANU, T. 386; (pers. 2 pl.) *Veți în toată vremea să zvârliți în vânt?* (a. 1693). FN 17. (pers. 3 pl.) *Răsipește limbile celea ce vor războaiele*. BIBLIA (1688), 402²/55. (Vezi explicarea siglelor, în DLR 2006, tomul I, partea a 3-a, litera D).

Tabel 1

pers. 1 sg.	<i>voiu</i>	< lat. * <i>voleo</i> (> * <i>volio</i>)
pers. 2 sg.	<i>vei</i> (înv. <i>verî</i>)	< lat. * <i>velis</i>
pers. 3 sg.	<i>va</i> (> <i>a, o</i>)	< lat. <i>volet</i> (> * <i>volit</i>)
pers. 1 pl.	<i>vom</i> (înv. <i>văm, vem</i>)	< lat. <i>volumus</i> (> * <i>vorm</i>)
pers. 2 pl.	<i>veți</i>	< * <i>velitis</i> sau format prin analogia pers. 2 sg.: <i>vei</i> – <i>veți</i> [cf. <i>bei</i> – <i>beți</i>]
pers. 3 pl.	<i>vor</i>	< lat. <i>volunt</i> ³

Pentru că formele vechi, etimologice: *voi, vei, va, vom, veți, vor*, urmate de infinitivul scurt a verbului de conjugat, s-au specializat în morfeme de viitor (*voi cânta, vei cânta, va cânta* etc.), s-au creat alte forme la indicativ prezent, după formele etimologice ale imperfectului și ale perfectului indicativ:

Tabel 2

pers. 1 sg.	<i>vreau</i>	Prin analogia		imperfectului etimologic: <i>vrea(m)</i> < lat. <i>volebam</i> ;
pers. 2 sg.	<i>vrei</i>			
pers. 3 sg.	<i>vrea</i>			
pers. 1 pl.	<i>vrem</i> ⁴			
pers. 2 pl.	<i>veți</i> ⁵			
pers. 3 pl.	<i>vrea(ă)</i>			

Cât privește formele *voiesc, voiești, voiește, voim, voiți, vor*, ele nu aparțin unui verb autonom *voi* (< sl. *voliti*)⁶, precum indică majoritatea dicționarelor românești (excepție fac cele elaborate la Iași, în ultimele decenii) și nici unui *voi*, ca derivat regresiv al lui *voie* (v. DEX, MDA). Considerăm că *voi* reprezintă o variantă analogică a verbului *vrea*, refăcută, spre sfârșitul secolului al XVII-lea – căci abia atunci apar formele *voiesc, voiești, voiește* etc. –, după formele vechi, etimologice, de indicativ prezent: *voi, vei, va* etc., specializate, cum am spus, în morfeme de viitor, și de la formele mai noi, de astă dată, analogice, de imperfect: *voiam, voiai, voia* etc., create, cum vom arăta mai departe, ca urmare a specializării vechilor forme etimologice: *vrea(m), vrei, vrea, vream, vreați, vrea(u)*, urmate de infinitivul scurt al verbului de conjugat, în morfeme de condițional-optativ.

Cealaltă variantă, *vroi*, a rezultat ulterior, prin contaminare între *vrea* și *voi*.

3. Se știe că încă din latina populară au apărut forme perifrastice de conjugare (de tipul *habeo cantare*), ce au luat locul, pe teren romanic, viitorului clasic (*cantabo*). Se mai știe că în latină nu exista un așa-numit mod condițional; modul conjunctiv (sau subjunctiv) făcea și serviciile condiționalului, atunci când exprima eventualul și irealul⁷.

Limbile romanice și-au creat noi forme, analitice, pentru a exprima viitorul și condiționalul. Despre afinitățile dintre viitorul și condiționalul romanic, atât sub

³ Evident, am simplificat lucrurile; încă din secolul al XVI-lea se întâlnesc și forme analogice, de tipul: *vreau, vrei, vrea* etc., alături de cele prezentate, etimologice (adică, rezultate prin transformări fonetice). Un tablou complet al acestor forme se află în Philippide 2009 [cap. *Istoria formelor românești*] și în *Dicționarul Academiei*, s. v. *vrea*, paragraful forme flexionare.

⁴ Philippide dă ca probabil și lat. *volumus*.

⁵ Philippide dă ca probabil și lat. **volitis*.

⁶ Nu este exclus însă ca sl. *voliti* să fi întărit vechea formă de origine latină *voiu*.

⁷ Vezi Ivănescu 2000: 58.

aspectul structurii, cât și al semantismului, s-a vorbit mereu⁸, începând din secolul al XIX-lea. Și Philippide constatare faptul că „este o corelație în toate limbile romanice între forma viitorului și a optativului, în acel sens că același verb se izolează alături cu infinitivul și colo și dincolo”. În celelalte limbi romanice verbul care se izolează este *habeo* pentru futur, *habebam* pentru optativ. În română, *volo* de la futur cere oarecum un *volebam* pentru optativ⁹. În cazul acesta, discuția despre originea celor două forme verbale devine inseparabilă: „Pentru a discuta cineva asupra viitorului românesc – insistă Philippide –, nu trebuie să-l ia în considerare izolat, ci în legătură cu congenerul său, cu așa-numitul optativ-condițional” (Philippide 1928: 602).

Rezumând, limbile romanice dispun de două posibilități de formare a viitorului și condiționalului (cu *habēre*, în Occident și cu *volēre*, în română). G. Ivănescu preciza: „acolo unde s-a recurs la un procedeu, nu se mai recurge la celălalt” (Ivănescu 1980: 155).

În timp ce este unanim recunoscut faptul că auxiliarul cu care se formează viitorul românesc descinde din lat. **volēre*, etimonul verbului *vrea*, în legătură cu originea auxiliarului condițional-optativului românesc nu s-a realizat un consens în lumea romaniștilor, pentru mulți specialiști, chiar actuali¹⁰, chestiunea rămânând tot o „enigmă a morfologiei române”, cum fusese considerată de Ov. Densusianu (1997: 502), în prima jumătate a secolului trecut. Dar dacă pentru cercetătorii care ignoră ipoteza susținută de Philippide, așa-numita teorie **volēre*, analiza, practic, se blochează, iar problema rămâne definitiv insolubilă, pentru adepții teoriei **volēre*, demersul cunoașterii poate fi continuat, cu completări și emendări care se constituie în noi puncte de sprijin. Desigur, partizanii teoriei *habēre* vor supralicita, pe drept cuvânt, vulnerabilitatea explicației lui -ș din *aș* (< *vreaș* < *volebam* + *sic*), dată de Philippide, cu mai bine de o sută de ani în urmă. Probabil că, cu oricât de multă informație, imaginație și rigoare se vor judeca și rejudeca lucrurile, nu se vor găsi niciodată suficiente argumente pentru a explica deplin și convingător, sub toate aspectele, această etimologie. Majoritatea punctelor de vedere formulate de savantul ieșean se dovedesc însă valide și coerente.

Așadar – urmându-i pe Philippide și pe Ivănescu –, susținem că forme ale aceluiași verb, *vrea* (< lat. **volēre*), la timpuri diferite ale indicativului, anume la prezent (*voi, vei, va, vom, veți, vor*, prezentate în tabelul 1) și la imperfect:

Tabel 3

pers. 1 sg.	<i>vréá(m)</i>	< lat. <i>volebam</i> (cu <i>-m</i> analogic, după pers. 1 pl.)
pers. 2 sg.	<i>vréái</i>	< lat. <i>volebas</i> (cu <i>i</i> analogic)
pers. 3 sg.	<i>vréá</i>	< lat. <i>volebat</i>
pers. 1 pl.	<i>vréám</i>	< lat. <i>volebamus</i>
pers. 2 pl.	<i>vréáiți</i>	< lat. <i>volebatis</i>
pers. 3 pl.	<i>vréá(ú)</i>	< lat. <i>volebant</i> (cu <i>u</i> analogic) ¹¹

⁸ Pentru G. Guillaume, de pildă, condiționalul nu este un mod verbal, ci un timp, un viitor ipotetic al indicativului (*apud* Frâncu 1984: 43). Vezi și Grevisse 1980: 847.

⁹ Vezi și Philippide 1888: 106; Philippide 1894: 69–70. Philippide 1928: 202.

¹⁰ Vezi Zamfir 2007: 321.

¹¹ Tabelul a fost extras din Philippide 2009: § 15 [cap. *Istoria formelor românești*]. Cf. Philippide 1928: 202.

cu schimbările fonetice din care au rezultat în final morfemele specializate: *aș, ai, ar, am, ați, ar* – spuneam, forme ale aceluiași verb, *vrea*, fac serviciul de auxiliar al viitorului, respectiv, al condițional-optativului în limba română.

În limbile romanice occidentale același lucru se petrece cu latinescul *habeo* pentru viitor și *habebam* pentru condițional, viitorul, format cu prezentul lui *avoir* postpus, condiționalul, format cu imperfectul lui *avoir*; același procedeu în italiană, spaniolă, portugheză și alte limbi romanice. Formele auxiliarului *avoir, avere* etc. sunt, firește, rezultate în urma unor schimbări fonetice:

Tabel 4

	Viitor	Condițional
Franceză	(J') <i>aimer-ai</i>	<i>aimer-ais</i>
	(tu) <i>aimer-as</i>	<i>aimer-ais</i>
	(il, elle) <i>aimer-a</i>	<i>aimer-ait</i>
	(nous) <i>aimer-ons</i>	<i>aimer-ions</i>
	(vous) <i>aimer-ez</i>	<i>aimer-iez</i>
	(ils) <i>aimer-ont</i>	<i>aimer-aient</i>
Italiană	(io) <i>amer-ò</i>	<i>amer-ei</i>
	(tu) <i>amer-ai</i>	<i>amer-esti</i>
	(egli, ella) <i>amer-à</i>	<i>amer-ebbe</i>
	(noi) <i>amer-emo</i>	<i>amer-emmo</i>
	(voi) <i>amer-ete</i>	<i>amer-este</i>
	(essi) <i>amer-anno</i>	<i>amer-ebbero</i>
Spaniolă	<i>amar-é</i>	<i>amar-ía</i>
	<i>amar-ás</i>	<i>amar-ías</i>
	<i>amar-á</i>	<i>amar-ía</i>
	<i>amar-emos</i>	<i>amar-íamos</i>
	<i>amar-éis</i>	<i>amar-íais</i>
	<i>amar-án</i>	<i>amar-ían</i>
Portugheză	(eu) <i>amar-ei</i>	<i>amar-ia</i>
	(tu) <i>amar-ás</i>	<i>amar-ias</i>
	(ele, ela) <i>amar-á</i>	<i>amar-ia</i>
	(nós) <i>amar-emos</i>	<i>amar-íamos</i>
	(vocês) <i>amar-ão</i>	<i>amar-iam</i>
	(eles, elas) <i>amar-ão</i>	<i>amar-iam</i>

Lui Philippide nu-i scăpa din vedere faptul că formele dacoromânești de condițional: *aș, ai, ar, am, ați, ar* par derivate mai degrabă din prezentul lui *habere*: *am, ai, are, am, ați, au*; dar – aprecia savantul ieșean – „formele verbului *volo* sunt mai îndepărtate, [numai] în aparență”¹². Considerente de tot felul îl îndreptăteau să caute prototipul auxiliarului condiționalului românesc în latinescul **volere* și să conchidă că „asemănarea [formală] cu *habeo* ar putea fi, deci, numai întâmplătoare, cu atât mai mult că *r* la formele verbului *volo* sunt încă mai lesne de explicat decât la acele ale lui *habeo*. (Vezi explicarea lui *r* din *habeo* în Philippide 1894: 69)[...]

¹² Philippide ms.: 87.

Este adevărat că la praesens indicativ *r* este la *volo* sporadic [...] Dar nouă nici nu ne trebuie praesens indicativi. La imperfectul dacoromânesc [...] *vream* etc. este *r* de ajuns”¹³.

4. În legătură cu istoricul chestiunii se impune precizarea că, încă din 1894, Philippide presupunea că „auxiliarul” *aș, ai, ar, am, atsî, ar*, a cărui origine a dat atât de mult de lucru gramaticilor, fără ca să devină clară, cu toate acestea, trebuie să fi derivând din imperfectul verbului *voî*” (Philippide 1894: 69). El mărturisea însă studenților săi, la Cursul de *Istoria formelor românești* și faptul că: „În *Principii*, p. 69-70, spuneam că «nu se poate pricepe cum prin alunecarea sunetului ar fi putut ieși din *volebam, aș, ai, ar*». Și pentru aceea presupuneam pe *volam* (prezent conjunctiv)¹⁴. Dificultatea explicării formelor *aș, ai, ar* etc. există însă numai câtă vreme ai în vedere forma dacoromână singură. Îndată ce compari forma dacoromână cu cea istrieană, recunoscută ca provenind din *volebam* încă de Ascoli, *Studi critici*, anul 1861 (la Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, 1947) se vede cât de acolo că din (*v*)*vream, (v)vreaî, (v)vrea, (v)vream, (v)vreați, (v)vreaî* a ieșit forma istrieană prin căderea lui *v*, iar din forma istrieană a ieșit forma dacoromână prin metateză [...] Acestea [originea auxiliarului de condițional-optativ românesc din imperfectul verbului *volo*: *vream, vreaî, vrea* etc., prin căderea lui *v* inițial și identitatea auxiliarului istroromân cu *aș, ai, ar* etc. dacoromân] le spuneam în 1896, prin aprilie. La sfârșitul anului 1896 a apărut al III-lea Anuar (= Jahresbericht) al lui Weigand [articolul *Die Bildung des Imperfecti Futuri – Konditionalis, Optativi – im Rumänischen*], unde s-au publicat date asupra dialectului bănățean¹⁵. În Banat există trei forme pentru optativ: 1) cea cu *aș, ai, ar* etc. ca în restul dialectelor dacoromâne; 2) cea v. rom. cu *vrea* (imperfectul de la *volo*): *vrêș, vrêi, vrê, vrêm, vrêț, vrê* și *vreri*; 3) cea istrieană: *reș, reî, ar, rêm, reț, ar și reș, reî, re, rêm, reț, re* [...].

Mai înainte de Weigand, Enea Hodoș, în *Poezii populare din Banat, Caransebeș*, 1892, p. 9, spusese: «Optativul prezent se conjugă, în comunele Văradia și Pătaș, în modul următor: *io reaș veî, tu reai veî, iel ar veî, noi ream veî, voi reaț veî, iei ar veî*...». Prin această comparație a formelor bănățene – continuă Philippide – identitatea *vreaș = reaș = aș* este evidentă. În consecință, W e i g a n d, într-un studiu asupra optativului românesc, publicat în același Anuar [din 1896], p. 149, ajunge la aceeași concluzie ca și mine și, lucru curios, chiar pe *-ș* din *aș* îl explică așa după cum îl explicasem eu deja în *Principii* [1894]> *vrea + sic* [în *Originea românilor*, II, p. 204, mai bine: *aș < volebam sic*], fără să mă pomenească, din cauză, firește, că n-a citit cartea mea, măcar că a avut-o”¹⁶. În *Principii*, Philippide explica pe *-ș* din rom. *vreaș*, respectiv, *aș*, prin uzul latinilor de a folosi adv. *sic* pentru a atrage atenția asupra celor ce urmează: „Pentru ce nu s-a pus *sic* la

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ În Philippide 1894: 70 sunt indicate formele: *volam* (atestat la Plaut, Lucilius și în inscripții), apoi neastestatele **volas, *vola(t), *volamus, *volatis, *volant* (după Ernst Gamilscheg). Cf. și Philippide 1928: 204.

¹⁵ În Philippide 1928: 204, lingvistul insistă asupra faptului că „Weigand... a susținut cel dintâi prin publicitate acest lucru”.

¹⁶ Philippide 2009: § 25 [= LXIX], [8].

toate persoanele nu este ceva de mirare; numai când vorbim despre propria noastră voință avem obiceiul să o lămurim” (Philippide 1894: 70)¹⁷.

Se poate concede, în această situație, că cei doi lingviști vor fi gândit, în același timp, independent, respectiva soluție etimologică. De altfel, unii lingviști români vorbesc chiar despre „teoria Weigand – Philippide”.

Coroborând datele oferite de Philippide în diferite locuri¹⁸, obținem tabelul cu formele condițional-optativului din dacoromână și din istroromână. Aceasta ar fi evoluția formelor, de la *volebam + sic > vreaș > reaș > aș*. Unele forme au suferit metateza unor sunete (*reș – erș, reș – er*):

Tabel 5

Auxiliarul de condițional-optativ

	Dacoromână	Istroromână
pers. 1 sg.	(v) <i>rěáš</i> (< <i>volebam + sic</i>) > <i>aș</i> (v. rom. <i>așu</i>)	<i>reș, raș, re,</i> <i>erș, eș</i>
pers. 2 sg.	(v) <i>rěái</i> > <i>ai</i> (v. rom. <i>arî</i>)	<i>reș, raș, reș, er</i>
pers. 3 sg.	(v) <i>rěá</i> > <i>ar</i> (v. rom. <i>are, ară</i>)	<i>re, er, ăr</i>
pers. 1 pl.	(v) <i>reám</i> > <i>am</i>	<i>ren, ren, ăren</i>
pers. 2 pl.	(v) <i>reáți</i> > <i>ați</i>	<i>reș, aș</i>
pers. 3 pl.	(v) <i>rěáu</i> > <i>ar</i> (v. rom. <i>are, ară</i>)	<i>re, rer</i>

5. În favoarea originii auxiliarului condițional-optativului românesc din imperfectul verbului **volēre*, A. Philippide aduce și argumente extrase din uzul limbii române vechi. Pentru el, perifraza *vream cânta*, de pildă, arăta deslușit modul de formare a condiționalului actual *aș, ai, ar* etc. *cânta* „ca și cum limba ar fi voit să repete vechea procedare” (Philippide 1894: 69).

În DLR 2005 și în studiul amintit, noi am extins analiza contextelor vechi și regionale, identificând și alte perifraze verbale și valorificând, firește, și contribuțiile aduse de M. Gaster, Ov. Densusianu, G. Ivănescu, V.P. Titova, V. Arvinte, C. Frâncu și alții. Am cercetat, de asemenea, semantismul timpurilor și modurilor verbale aflate în discuție (imperfectul, viitorul indicativ, condițional-optativul etc.), ca și relațiile dintre acestea, pentru ca din complexitatea situațiilor să poată fi extrasă cea mai veridică soluție etimologică.

Aici, oferim doar un exemplu: forma perifrastică formată din imperfectul lui *vrea* + infinitivul verbului de conjugat¹⁹, interpretată de Philippide ca fiind echivalentă cu prezentul condiționalului²⁰ (nu cu perfectul acestuia). În realitate, perifraza respectivă are valoarea condițional-optativului perfect²¹, cum au precizat Ov. Densusianu, Al. Rosetti și alții.

Că să nu vrea fi Domnul între noi..., când scula-se-vrea oamenii spre noi, amu vii înghiți-ne-vrea. CORESI, PS. SL. – ROM. 535.

¹⁷ Aceeași explicație și în Philippide 1928: 204.

¹⁸ Datele sintetizate de Philippide în tabele la cursurile universitare apar și în Philippide 1928: 194–202.

¹⁹ Perifrazele vechi de tipul *vream* sau *am vrut* + infinitivul fuseseră semnalate și comentate mai înainte de T. Cipariu (1987: 88, 253, 1992: 204–205, 301–302, 371).

²⁰ Vezi Philippide 1888: 106.

²¹ Vezi DLR, s. v. *vrea* (D II 2).

Acesta multă b[ă]rbăție arată cât de vrea fi ș-altă lume alătura, destoinic ar fi fost a o ținea și a o derepta. MOXA, C. 130.

Să vrea avea grabă, nu țăsa așa de iute. STERESCU, N. 1045.

Voi n-aș ascultat ce-am spus, că d'e nu vea răspund'e noaptea, să nu vea întâmpla n'ici un reu. DENSUSIANU, Ț. H. 104.

Precizăm că *vrea* + infinitivul scurt al verbului de conjugat se utilizează, în Crișana și Maramureș, cu valoare de condițional prezent (v. DLR 2005 s. v.)²², iar câteva citate vechi sunt susceptibile de aceeași interpretare (condițional prezent)²³

Întrebând pe cineva de ce pune zăpadă pe o grămăjoară de gunoi aprins, mi-a răspuns: Pentru că să vrea arde. T. PAPAHAĞI, M. LXIX²⁴.

Doară dereage-se-vrea cararile mele se ferească dereptațiile tale! PSALT. SCH. 392 (Ps. CXVIII, 5). = *O, de-aș fi statornic în căile mele ca să pot să păzesc pravilele tale!* B 1938 (Ps. 119, 5).

Principalul contraargument invocat în lucrările care resping ipoteza lui A. Philippide se bazează tocmai pe valoarea acestei perifraze verbale, *vrea* (imperfect) + infinitivul scurt. Cităm din recenta monografie a Danei-Mihaela Zamfir: „Considerăm că nu poate fi acceptată părerea că între *aș fi* și *vrea fi* ar fi existat, în dacoromâna veche, o identitate funcțională (ambele ar fi avut valoarea de condițional prezent), părere care se află la baza așa-numitei «teorii *volēre*» (teoria care explică paradigma *aș, ai* etc. ca reflex al paradigmei perfectului lui *volēre* și ca dublet al paradigmei *vrea, vrei* etc. mai apropiată fonetic de paradigma originară)” (Zamfir 2007: 321)²⁵. Însă G. Ivănescu, în *Istoria limbii române*, a demonstrat că forma romanică occidentală compusă din imperfectului lui *avoir, avere* etc. + infinitivul verbului de conjugat se explică tot prin uzul limbii latine populare (diferit de cel al latinei clasice): „imperfectul conjunctivului latin [arhaic] nu avea în frazele condiționale valoarea de ireal prezent, ci de ireal trecut... Această întrebuintare a imperfectului conjunctivului se întâlnește și în textele latinești populare din secolul al V-lea [p. Hr.]” (Ivănescu 1980: 158). Autorul insistă asupra faptului că și „sensul inițial al formei romanice occidentale, care are funcția de ireal prezent a fost cel de ireal trecut. Acest sens «aș fi cântat» a trebuit să-l aibă la origine și irealul prezent românesc [format cu *volēre* n. n.]. Sensul trecut se explică, în ambele cazuri, prin faptul că verbul auxiliar era la imperfectul indicativ. Se știe că și azi româna exprimă prin imperfectul indicativului acțiunea ireală [ca și condițional-optativul n. n.]” (Ivănescu 1980: 159).

6. De ce româna nu formează viitorul și condiționalul cu *habēre*, precum limbile romanice accidentale, ci cu *volēre*? La această întrebare au încercat un răspuns numeroși lingviști, între care și Philippide.

Pentru că în limbile sârbă, bulgară, neogreacă și în dialectul albanez tosc²⁶ se întâlnesc și forme de viitor și condițional compuse cu **volēre*, Fr. Miklosich și W. Meyer-Lübke au presupus că viitorul și condiționalul românesc vor fi fost

²² G. Ivănescu (1980: 349) consideră că româna primitivă a refăcut, în Crișana și în Maramureș, condiționalul prezent și trecut, cu ajutorul formei *vrea*, în loc de *aș*.

²³ Vezi și Zamfir 2007: 324–325.

²⁴ G. Ivănescu (1980: 349) crede că respectiva construcție este „greșit întrebuintată”.

²⁵ O interpretare inedită, cu unele sugestii demne de reținut, apare la Titova 1959: 566.

²⁶ *Apud* Philippide 1928: 601–602, Ivănescu 1980: 155.

împrumutate din vreo limbă balcanică sau că vor fi suferit influența unui substrat balcanic. Ov. Densusianu (1997: 568-569) neagă orice influență a substratului iliric sau trac, atribuind limbii grecești bizantine crearea formelor românești cu *volēre* (după *θέλω* + infinitiv). În acord cu Densusianu, de astă dată, G. Ivănescu, consideră că formarea viitorului și a condiționalului românesc cu *volēre* „trebuie să fie de origine grecească” (Ivănescu 1980: 159).

De altă părere era Philippide. Constatând diversitatea modurilor de formare a viitorului și a condiționalului în limbile balcanice amintite, ca și prezența unor forme de viitor cu *volēre* în dialectele italiene de sud, în suprasilvana veche (Elveția) și în francoprovençală²⁷, Philippide leagă originea viitorului și condiționalului astfel format de „fîrea însăși” a limbilor respective²⁸. El nu contestă că va fi existat aici și „o afinitate în baza psihologică din care a decurs o predilecție pentru *velle* [= **volēre*] la formarea viitorului și optativului ori condiționalului”, dar înclină spre ipoteza că „limbile au procedat la realizarea acestor forme verbale, fiecare după geniul ei propriu: la viitor, una a zis *volo cantare* [româna, sârba, bulgara], alta *vult cantem* [neogreaca]; la optativ-condițional, una a zis *volebam cantare* [româna și neogreaca], alta, *vult cantabam* [numai neogreaca], alta n-a format optativ-condiționalul defel [sârba și bulgara]”. Și Philippide continuă: „Cum a putut imita limba română pe cea bulgară, unde nici nu există optativ ori condițional? Ori, cum a putut să imiteze ea limba greacă, unde stăpânesc tipurile *vult cantem* și *vult cantabam*?” (Philippide 1928: 603). Și conchide că „mai degrabă decât cu o afinitate balcanică ... avem de a face [în acest caz] cu o afinitate omenească” (Philippide 1928: 606).

Teza Philippide (– Weigand) a fost acceptată de W. Meyer-Lübke, Fr. Miklosich²⁹, G.I. Ascoli, Sextil Pușcariu, Sever Pop, Leca Morariu, A. Scriban, Iorgu Iordan, G. Ivănescu, Alf Lombard (ezitant), V. Arvinte, C. Frâncu și alții³⁰, astfel încât se pare că ipoteza originii lui *aș* din *volebam* este mai larg și mai temeinic argumentată decât ipoteza formării cu *habēre*, susținută astăzi, cu precădere, de lingviștii bucureșteni³¹.

²⁷ H. Mihăescu a descoperit în latina populară din Peninsula Balcanică și perifraxe de tipul *velit* sau *voluerit* + infinitivul, cu sens de viitor. Vezi Ivănescu 1980: 155.

²⁸ Vezi Philippide ms.: 110 și Philippide 1928: 601–606.

²⁹ Inițial, atât Meyer-Lübke, cât și Miklosich susținuseră teoria formării viitorului și condiționalului cu *habēre*.

³⁰ Pentru bibliografie, vezi și Titova 1959: 563 și Bugeanu 1970: 549.

³¹ Între susținătorii teoriei formării condiționalului românesc cu *habēre*, se numără: Fr. Diez, T. Cipariu, A. de Cihac, B. P. Hasdeu, H. Tiktin, Al. Rosetti, Dana-Mihaela Zamfir. Nu s-a ajuns încă la un consens în privința formei care ar sta la baza condiționalului cu *habēre*; unii indică prezentul sau mai mult ca perfectul indicativului, alții perfectul, imperfectul sau mai mult ca perfectul conjunctivului. O poziție indecisă au avut Ov. Densusianu și Ion Gheție. Demersul cercetătoarei V. P. Titova (în sensul teoriei lui Tiktin) conține sugestii interesante, dar și ambiguități în evaluarea semantică a unor forme și perifraxe verbale. Ipoteza lui Dan Bugeanu este neconvingătoare, căci se bazează pe interpretarea eronată a unor fapte de limbă (vezi și Ivănescu 1980: 159, nota).

Bibliografie

- Bugeanu 1970: Dan Bugeanu, *Formarea condiționalului în limba română*, în SCL, XXI, p. 543–563.
- CADE = I.-Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric și geografic universal* de Gh. Adamescu. București, Editura „Cartea românească”, [1926–1931].
- Cipariu 1987: Timotei Cipariu, *Opere*, vol. I, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei Române.
- Cipariu 1992: Timotei Cipariu, *Opere*, vol. II, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei Române.
- Densusianu 1997: Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, ediție îngrijită de V. Rusu, [vol. II], București.
- DEX: *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei, 1975.
- DLR 2005: *Dicționarul limbii române* (DLR), tomul XIII, partea a 3-a, litera V, București, Editura Academiei Române.
- DLR 2006: *Dicționarul limbii române* (DLR), tomul I, partea a 3-a, litera D, București, Editura Academiei Române.
- Frâncu 1984: C. Frâncu, *Geneza și evoluția tipurilor verbale supracompuse în limba română*, în ALIL, XXIX, 1983-1984, p. 23–62.
- Grevisse 1980: Maurice Grevisse, *Le bon usage*, Paris.
- Ivănescu 1980: G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- MDA: *Micul dicționar academic*, vol. I-IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.
- Philippide 1888: Alexandru Philippide, *Introducere în istoria limbei și literaturii române*, Iași.
- Philippide ms.: Alexandru Philippide, *Istoria formelor românești* [ms. autograf].
- Philippide 2009: Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, ediție alcătuită de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Editura Polirom (sub tipar).
- Philippide 1928: Alexandru Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași.
- Philippide 1894: Alexandru Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași; și în *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil. Cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, Iași, Editura Academiei.
- Titova 1959: V. P. Titova, *O problemă litigioasă a morfologiei istorice românești (Originea condiționalului)*, în SCL, X, p. 560–571.
- Zamfir 2007: Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. II, București, Editura Academiei.

A. Philippide's Perspective on the Romanian Conditional's Origin

With the purpose of explaining the origin of the Romanian's conditional auxiliary verb, A. Philippide has formulated (at the same time with Weigand, but independently from him) the so called *volere* theory: lat. *volebam + sic > (v)reaș > aș, volebas > (v)real > ai, volebat > (v)rea > ar* etc. This way we can identify the same development of the Romanic analytical verbal constructions for the future and for the conditional, yet with different auxiliary verbs: *habere* in the West and *volere* in the East.

*Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
România*